

Tie, kas cīnījās par Latviju,

Ar 1945. gada 9. maiju nacionālo partizānu cīņas sākās visā Latvijas teritorijā

VIESTURS SPRŪDE

Nacistiskās Vācijas kapitulācija sabiedrotajiem 1945. gada maija sākumā izbeidza karu lielākajā daļā Eiropas, taču ne Baltijā un Rietumukrainā, kur turpinājās nacionālo partizānu cīņas pret jauno – nu jau padomju – okupācijas varu. Pēdējo pārdesmit gadu laikā partizānu pēckara kustība tiek pētīta, tomēr vēsturnieku darbs vēl ir patālu no mērķa – kopainas radīšanas. Daļēji tas tādēļ, ka nacionālo partizānu kustība Latvijā atšķirībā no Lietuvas bija ļoti sadrumstalota, daļēji tāpēc, ka minētā Latvijas vēstures posma pētīnieku nemaz nav daudz. Attiecīgi arī sabiedrības priekšstatī par to laiku ir visai izplūduši. Tamdēļ "LA" redakcijā uz diskusiju tika aicināti pazīstamākie vēsturnieki, kas partizānu kustību pētījuši zinātniskā līmenī. Tie ir ZIGMĀRS TURČINSKIS, kura pētniecības lauks ģeogrāfiski ir Ziemeļlatgale, Ziemeļvidzeme un Vidzemes videne, JĀNIS VIĻUMS, kura pārziņā ir Dienvidlatgale un Sēlija, kā arī viens no Īles kaujas gadskārtējo piemiņas pasākumu rīkotājiem, seno zemgaļu pētnieks NORMUNDS JĒRUMS. Kas zīmīgi – nevienam no viņiem izraudzītā vēstures temata pētniecība nav pamatdarbs. Maizi katrs pelna pavisam citā veidā. "Tas ir vaļasprieks, tāda fanātiska nodošānās," skaidro Turčinskis.

– Par nacionālo partizānu cīņām saka: karš pēc kara. Var sacīt, ka 1945. gada 8. – 9. maijs Baltijā ir nacionālo partizānu kara sākums?

Zigmārs Turčinskis: – Īsti nevar, jo pirmās partizānu sadursmes ar čekistiem sākās jau 1944. gada augusta beigās un septembra sākumā. Slaveņā Stompaku kauja Viļakas pagastā ir 1945. gada 2. marts. Ap to pašu laiku kaujas notiek arī Liepnas pagasta Aušu silā un turpat Garstērdelē. Martā vien NKVD karaspēkā pret partizāniem bija ap 50 kritušo. Vienkārši laiks pēc 9. maija ir posms, kad nacionālo partizānu cīņas pret padomju okupācijas spēkiem sākās visā Latvijas teritorijā.

– Un noslēgums?

– Parasti min 1957. gadu, kad Viļānos no meža iznāca Mičuļu ģimene – automātiskiem ieročiem bruņota reāla kaujas grupa. 1957. gada maijā pie Smiltenes arī iznāca pēdējais partizāns. Pēdējā reģistrētā apšaude ir 1956. gada augustā Cesvaines apkaimē starp Staņislava Zavadskā jeb "Pana" trīs vīru grupu un čekistiem, kas viņus meklēja. 1954. gadā viņi bija sašāvuši Cesvaines rajona čekas priekšnieku, kuru uzreiz aizveda uz Maskavu ārstēties. "Pana" vīrus ilgi nevarēja noķert, jo sūtīt mežā lielu karaspēka masu dažu karotāju dēļ nebija jēgas, turklāt čekisti negribēja izrādīt, ka mežā

Zigmārs Turčinskis: "Neviens bandīts, kurš laupa un slepkavo, nedzīvo mežā bunkurā."

joprojām ir "bandīti". Tas būtu fakts, ar ko lepoties – "Pana" grupu čekisti iznīcināt nespēja; čekas ģenerālis Vēvers viņiem rakstīja vēstuli, lūdzot "pārtraukt traucēt mierīgo darbarūku darbu" un iznākt no meža. Ziņu nodeva ar Zavadskā mātes palīdzību. 1956. gada oktobrī viņiem abiem tiešām atļāva aizbraukt uz Poliju, bet novembrī no meža iznāca abi atlikušie – Pēteris Tirzītis un Ivars Grabāns.

Jānis Viļums: – Ja 50. gadu beigās Rietumu sabiedrotie uzbruktu PSRS, šeit atkal sāktos kautiņš. Viennozīmīgi. Arī tos, kas legalizējās, regulāri sauca uz pratinašanām. Vēl 70. gados.

Z. Turčinskis: – Tirzīti un Grabānu 1968. gadā vēlreiz paņēma ciet, jo nobijās, ka Prāgas notikumu dēļ tie atkal ieies mežā. 60. – 70. gados vienu otru bijušo partizānu "profilaktiski" citu iebiedēšanai ik pa laikam tiesāja. Tilžas partizānu komandierim Henriham Vestmanim par

Varētu tā būt, ka tagadējie ordeņotie 9. maija svinētāji veterāna statusu saņēmuši 70. gadu vidū par dalību pretpartizānu akcijās. Bijuši taču iesniegumi ar argumentāciju – jo "esmu pēc kara apkaļojis bandītus".

savulaik izdarīto uzbrukumu pagasta centram, ja nemaldos, 1968. gadā piesprieda nāvessodu.

– Tā bija bruņota pretošanās kustība, taču rodas iespaids, ka šobrīd nacionālo partizānu cīņām Latvijas vēstures pētniecībā ierādīta margināla vieta. Īsti nav pat dienas, kad partizānu piemiņu godināt.

Normunds Jērums: – Vēsturniekus par to nevar vainot. Ir tikai daži cilvēki, kas šo lietu pēta. To visu var darīt, bet jābūt kādam finansējumam. Otrkārt, tas prasa ļoti daudz laika, bet ģimene arī jābaro. Mēs nejutām nekādu atbalstu no augstākstāvošām iestādēm. Sadarbība ar Nacionālajiem bruņotajiem spēkiem (NBS)? Tā ir atsevišķas diskusijas vērtā, un es pat negribu par to runāt. Tur ir daudz jautājumu. Īles bunkura piemiņas pasākumu faktiski gatavo daži cilvēki. Pārējie atbrauc pie visa gatava. Nejūtu, ka nacionālo partizānu kustība vispār kādu interesētu. Iznāk, ka mēs ar to nodarbojamies tikai tāpēc, ka mums tas šķiet svarīgi.

J. Viļums: – Principā arī es esmu no NBS un nodarbojos ar nacionālo partizānu pētniecību. Bet nav jau arī no LU mācībspēkiem atsaucības. Vai kāds ir aizstāvējis doktora darbu nacionālo partizānu jautājumā? Nav. Vai kāds no profesoriem varētu vadīt šādu darbu? Nē. Jāsaka, šajā jomā ļoti aktīvi toties ir novadpētnieki. Piemēram, Jānis Būmanis, kurš nāk no manas dzimtās puses – Rudzātiem. Viņi ir ļoti uzņēmīgi, viņiem kā pensionāriem ir daudz brīvā laika un viņi ir vietējie. Ja ar viņiem kontaktējas, var ko jaunu uzzināt. Jānis Eiduks Jersikā atrada Jāņa Vilcāna partizānu grupas fotogrāfijas. Bez novadpētniekiem būtu grūti.

N. Jērums: – Bet te jau ir jautājums, cik šī lieta vispār

aktuāla sabiedrībai? Man ir sajūta, ka pēc desmit, piecpadsmit gadiem tā, tāpat kā daudzas citas vēstures tēmas, vispār vairs nebūs nevienam vajadzīga, jo "jādomā tikai par rītdienu". Tas ir kā ar latviešu leģionu, kurš it kā ir, bet kuru labāk aizmirst. Mūsu valsts politika vēstures izglītībā, patriotisma celšanā skolās reāli nestrādā. Mēs tos stāstus vēl zinām, bet neredzu, ka jauniešiem interesētu turpināt šo lietu. Un es vēlreiz saku – tā nav mana, tā ir valsts problēma.

– Bet kurā datumā tad mums partizānus pieminēt?

Z. Turčinskis: – Šķiet, šobrīd lielākais piemiņas pasākums ir 17. marts Īlē. Tur piedalās arī NBS un lietuvieši.

N. Jērums: – Bet tā ir tikai trīs cilvēku iniciatīva – Birutas Rodovičas, vietējā mežsarga Freimaņa kunga un vēl es tur daru, ko varul Par NBS, Latvijas Nacionālo partizānu apvienības un Dobeles novada pašvaldības ieguldījumu – tas atkal būtu cits temats. No gada uz gadu šo pasākumu sarīkot, papīrus nokārtot mums kļūst aizvien grūtāk. Visi grib atbraukt tikai kā ciemiņi. Atbalsts ir tikai vārdos.

Z. Turčinskis: – Kāda institūcijai principā šādu pasākumu rīkošana būtu jāpārņem. Šobrīd tie ir viena vai dažu cilvēku organizēti. Nesen biju nacionālo partizānu piemiņas pasākumā Raunā, "Daiļkalnos". Tur arī bija Saimes priekšsēdētāja Ināra Mūrniece un NBS vadība, bet visu to organizēja viens cilvēks – Jānis Lācis no Jēkabpils. Un viņš to dara tikai tāpēc, ka starp tiem astoņiem partizāniem, kas 1952. gada 16. aprīlī, negribot padoties čekistiem, bunkurā nošāvas, bija arī viņa radinieki.

– Jūsu izvēlēta Latvijas vēstures joma tomēr ir ļoti specifiska...

Jānis Viļums: "Vai kāds ir aizstāvējis doktora darbu nacionālo partizānu jautājumā? Nav."

– Attiecībā uz nacionālajiem partizāniem nav tādu apkopojošu, kopainu radošu dokumentu, pavēļu, ko skatīt. Reizēm pat jāpēta katra atsevišķa cilvēka vai nelielu cilvēku grupu likteņi, lai kaut ko uzzinātu. To mozaiku mēs sākam likt no apakšas, nevis no augšas. Tas ir ārkārtīgs darba apjoms. Līdz ar to tas nevar būt maizes darbs, jo ātri tur nekas nesanāk.

J. Viļums: – Fakti ir izkaisīti, tie "jāsagrabina" un jāizkārt. Bieži uzzini sīku niansi, kas pētāmo operāciju pavērs pavisam citādi. Viss, kas saistījās ar nacionālo partizānu darbību, padomju okupācijas laikos bija slepenības dūmakā, tika noklusēts. Gribētu aicināt, lai cilvēki, ja viņiem ir kādas liecības par to laiku – kādi materiāli, fotogrāfijas –, to neslēpj, lai rāda vēsturniekiem. Jo cilvēkiem ģimenes arhīvos tādas lietas ir.

N. Jērums: – Tā nav tikai partizānu vēstures pētniecības specifika, ja cilvēks, kurš ar to nodarbojas, maizi pelna citur. Lielākajai daļai vēsture vispār nav ģimenes iztikas avots. Es brīnos, kā mani kolēģi LU Latvijas Vēstures institūtā strādā par 200 – 300 eiro "uz rokas"! Lielākā daļa ir sava darba fanātiķi, kuri to dara neatkarīgi no tā, cik viņiem maksā. Mana galvenā interese ir senie zemgaļi, bet līdz nacionālajiem partizāniem nonācu tāpēc, ka Īles bunkurs ir tikai 7 km no vietas, kur esmu izaudzis. Es tajā bunkurā biju vēl tad, kad tur kauli mētājās – kāju kauli, ribas, uz koka uzsprauts galvaskauss... Man kā pusaudzim šķita neticami, ka tie ir cilvēka kauli. Tas varēja būt kāds 1989./1990. gads. Es domāju, tie bija tie paši, kurus tur nošāva 1949. gada 17. marta kaujā. Kas man toreiz likās jocīgi – samērā daudz, kuri palika dzīvi, izgāja Sibī-

riju, pa tiem 50 – 60 gadiem tā arī neatbrauca uz šo bunkuru apbedīt cīņu biedrus. Sibīrija un pārdzīvotais bija atstājis tādu iespaidu, ka šie cilvēki tai vietai negribēja pat tuvoties. Šķiet, to bunkuru tikai 1992. gadā apsekoja zemmessargi. Kaulus apbedīja Dobeles Virkus kapos.

J. Viļums: – Jā, pieredzīgo rīcība var izbrīnīt. Ilūkstes Tēvzemes sargu (partizānu) apvienības pulka vada komandieri Franci Berkēviči ievainoja 1945. gada oktobra kaujā. Viņš nomira no asins saindēšanās. Partizāni viņu ar militāru godu apglabāja mežā. Kad interesējos, kur, izdevās sazināties ar viņa meitu, tad jau ļoti vecu sievieti. Bet viņa sava tēva kapa vietu nezināja! Cilvēki baidījās. Tomēr Līvānos ir stāsti, kā kritušo partizānu radniecības, sievietes pa nakti brauca, atraka savējos, mēģināja pēc drēbēm saziņēt un tad ratos pārveda uz dzimto pusi. Lielākajai daļai partizānu, kas apbedīti mežos, kapi nav zināmi. Man bija posms, kad meklēju Jāņa Indāna un Jāņa Grāverona grupas kritušos. Viņu bunkuru pie Aknistes iznīcināja 1950. gadā. Bija liecības, ka bedrē pie bunkura samesti 11 kritušie. Atradām tikai vienu – Voldemāra Sātņieka kapu. Kopējo apbedījuma vietu mežā atrast neizdevās. Un nebija vairs neviena, kas varētu konkrēti parādīt. Savukārt 1949. gadā likvidētās Alberta Karakēviča grupas vīri ir guldīti Aknīstē, Sēlijas nacionālo partizānu brāļu kapos. Tur ir arī 1945. gada 14. februārī kritušie Juris Lācis, Eduards Kaminskis, Antons Bružiks, Alberts Mežaraups, Jānis Britāns, divi nezināmie, kā arī pieminētais Sātņieks. Tādi nacionālo karavīru brāļu kapi Latvijā ir retums.

Z. Turčinskis: – Ja rēķina, ka tajā karā no nacionālo partizānu pusēs krita

palika mežā

Normunds Jērums: "1989./1990. gadā ap Īles bunkuru vēl kauli mētājās. Man kā pusaudzim šķita neticami, ka tie ir cilvēka kauli."

kādi trīs tūkstoši, tad kapavietas ir zināmas tikai pāris simtiem. Pārējie ir pazuduši. 90. gados notika pārapbedīšanas, jo cilvēki tad vēl zināja, kur viņi ir apglabāti. Pārapbedījumi ir Kuldīgā, šur tur Latgalē un Vidzemē. Sinoles mežos pie Lejasciema ir partizānu kapi, kur apglabāja tos, kas krita 1945. gadā. Čekisti pēc kaujas viņus pameta, jo negribēja naktī palikt partizānu rajonā. Partizānus apglabāja vietējie, meža pakalnā. Tie kapi tur stāvēja visu padomju laiku. Komjaunieši gan krustu lauza nost. Tilžas luterāņu baznīcas pērminderis 1949. gada oktobrī meža malā slepus apglabāja divus kritušos partizānus un uzlika viņiem pat piemiņekli. Uz tā bija neizsakošs teksts: "Šajā vietā mazu ozoliņu iestādīja Jēkabs Brušs." Tā tas piemiņeklis tur stāvēja. Un mazu ozoliņš arī tur tiešām bija.

J. Viļums: – Par pretējās puses kritušo kapiem gan viss ir zināms. Ilūkstes milicijas priekšnieks guļ pilsētā brāļu kapos un viņam ar zelta burtiem rakstīts, bet partizāniem, kas cīnījās par Latviju, kapa vieta nav zināma. Pat nav kur viņiem ziedus nolikt!

N. Jērums: – Ar Īles bunkuru arī ir interesanti. Kādus 200 – 300 metrus tālāk tur ir mājas, kur dzīvoja cilvēki, kas atbalstīja partizānus, cepa, nesa viņiem maizi. Tie saimnieki tur dzīvoja arī mūsdienās, bet viņi pat nebija aizgājuši pārsimt metrus līdz bunkura vietai paskatīties, piebērt kaulus ar zemi.

Z. Turčinskis: – Ir cilvēki, kas atgriezās pēc ieslodzījuma, izsūtījuma un dzīvoja gandrīz kaimiņos, bet visus padomju laikus nesatikās, nesveicinājās. Vien-

kārši baidījās. Pat savā starpā tikties. Mums to grūti saprast.

– Vai nacionālo partizānu kustības pētniecība par kādiem 50% nav mutvārdu vēsture?

– Nē, tas laiks jau aizgājis. Tā bija pirms kādiem desmit gadiem. Tad tiešām staigāju apkārt un mēģināju tikties ar cilvēkiem. Tā bija vesela zinātne, kā to darīt, jo cilvēki par tādiem tematiem nerunāja. Vispirms vajadzēja atrast kādu, kam viņš uzticas. Un tad cerēt, ka šis liecinieks atvērsies un runās. Īpaši Latgalē: kas tas par čūli atbraucis?

J. Viļums: – Jā, ir bijis tā, ka jūti – šis cilvēks varētu daudz pastāstīt, bet viņš nepiekrīt intervijai un tā tas aiziet. Bija sieviete, kuru nekādi nevarēju piedabūt pastāstīt, kas nodevis viņas grupu. Ir arī otrādi, kad sāk stāstīt to, ko nemaz nav darijis.

– Tad jau jums grūti noskaidrot, kas īstenībā notika. Čekas dokumentos viens, bet no lieciniekiem uzzini pavisam ko citu.

– Tāpēc tā pētniecība kādā brīdī apstājas. Kamēr uzzini jaunus faktus, kas apstiprina to vai citu versiju. Piemēram, par 1945. gada oktobra Ilūkstes partizānu pulka kauju. Liecinieki stāsta, ka čekas pusē kritušos veduši vairākās automašīnās. Oficiālajā statistikā raksta, ka tur krituši labi ja kādi pieci, astoņi. Tad jāpēta brāļu kapos apbedīto saraksti. Tā var kaut ko pastarpināti uzzināt. Grūti spriest par nacionālo partizānu cīņas efektivitāti, ja nezina otras puses zaudējumus. Īles kaujā krita padomju partizānu un vairākus sagūstīja, bet pretējā puse rakstīja, ka viņiem tikai viens kritušais un pāris ievainoto.

Z. Turčinskis: – Īles bunkurs bija liela neveiks-

Pēdējā partizānu un čekistu apšaude notika 1956. gada augustā Cesvainē.

me. Tas bunkurs bija domāts, lai slēptos, nevis lai no tā aizstāvētos. Viņiem bija tikai pa izejai katrā galā. Ja pret katru nolika ložmetēju, galvu nevarēja ārā pabāzt. Aknīstē pie bunkura bija izveidoti pilna profila ierakumi. Tur gan viņi četrarpus stundas kāvās. Krita 12 partizāni, bet čekistiem bija deviņi nogalinātie un deviņi ievainotie.

J. Viļums: – Uzbrukumā Jāņa Indāna un Jāņa Grāverona grupai Viesītes mežos 1950. gadā krita NKVD bataljona komandiera adjutants. Automātisti, snaiperi bija starp kritušajiem. Sēlijā ziemas bunkurus veidoja ar riņķveida aizsardzību ap bunkuru. Tas palīdzēja. Kad 1949. gadā ielenca Mārtiņa Pokļevinska partizānu grupu, viņi spēja izvērsties, atšaudīties, noturēties līdz tumsai un izlauzties.

Z. Turčinskis: – Sēlijā meži lielāki. Zemgalē mežu mazāk, tur vispār bija jāelien zemē. Īles grupas bunkura gadījumā viņi jau apzināti ierakās līdzās ceļam. No vienas puses – liela viltība, no otras – risks, kas neattaisnojās. Ziemeļlatgalē partizāni mežā uzcēla, principā, veselū viensētu. Ar pirti, klēti, stalli zirgiem, dzīvojamo bunkuru. Bet ap 50. gadiem sāka pa vienam, pa diviem slēpties mājās, veidot slēptuves zem grīdas.

– Vai esat runājuši arī ar tiem, kas bija otrā pusē?

– Esmu mēģinājis. Īstenībā viņu ir maz. Tie, kas ir, runāt negrib un izliekas, ka viņu nemaz nav. Atmodas laikā daudzi nomira.

J. Viļums: – Vienīgi ar radiniekiem. Jāteic, bija diezgan neatsaucīgi.

– Un kāpēc ar Kurzemes partizānu pētniecību neviens nenodarbojas?

Z. Turčinskis: – Pagaidām vienkārši nav neviena pētnieka... Bet tur būtu interesanti. Talsos padomju brāļu kapos kādiem 50 – 60 sarkanarmiešiem krišanas datums ir, sākot no 1945. gada 10. maija līdz 1951. gadam. Tikai daži tur krituši kara laikā. Pārējie – cīņās pret nacionālajiem partizāniem. Toties par Rietumvidzemi ir parādījies jauns pētnieks – Dāvis Ratnieks. Redzēs, cik viņa interese būs noturīga.

– Ir versija, ka tagadējie ordeņotie, kas 9. maijā pulcējās pie Pārdaugavas pie-

minekļa, "Lielā Tēvijas kara veterāna" statusu lielākoties saņēmuši 70. gadu vidū, kad to sāka piešķirt arī par dalību pretpartizānu akcijās. "Veterāni" ir aizdomīgi jauni – viņiem ir ap 70 – 80 gadu.

– Tā varētu būt. Bija taču gadījums, kad Juristu biedrība nodeva Okupācijas muzejam nejauši atrastu 70. gados rakstītu pieprasījumu ar tieši šādu saturu un argumentāciju, ka veterāna statuss pienākas, jo "esmu pēc kara apkarojis bandītus".

J. Viļums: – Tad būtu jāskatās, no kurienes viņi nākuši, jo tie varēja būt vai nu "iznīcinātāji", vai no NKVD pulkiem. Tur bija daudz ukraiņu, krievu, no Vidusāzijas. Ticamāk, ka viņus pēc tam aizveda atpakaļ. Būtu vajadzīgs atsevišķs pētījums, kas skatītu okupācijas karaspēka daļas, kādas izmantoja pret partizāniem.

Z. Turčinskis: – Vēl viena kategorija – tie, kas demobilizējās no NKVD karaspēka un pēc tam tika pieņemti darbā milicijā.

– 90. gados, kad sākās nacionālo partizānu reabilitācija, bija tādi, kam Latvijas prokuratūra rehabilitāciju atteica it kā pagātnes grēku dēļ...

– Es šo rehabilitācijas procesu vēra neņemtu. Kas tad tajā komisijā toreiz sēdēja? Veci komunisti pirms pensijas! Rakstīja: "Izlaupījis kolhoza īpašumu, tātad nevar tikt reabilitēts." Nozaga cūku, lai būtu ko ēst!

J. Viļums: – Bieži pārmet, ka partizāni "nošāva civiliedzīvotāju". Ja iedziļinās, izrādās, ka "civiliedzīvotājs" konkrēti nodevis citu partizānu grupu, un tā bija atriebes akcija.

N. Jērums: – Nez vai ir rēķināts, cik mežos bija aktīvu nacionālo partizānu un cik tādu, kas tur iebēga izdzīvošanas pēc. Manā skatījumā, tādu, kas vienkārši slēpās, varētu būt liels procents.

Z. Turčinskis: – Nevienam bandīts, kurš laupa un slepkavo, nedzīvo mežā bunkurā. Viņš dzīvo pilsētā, kur naudu var "notrallināt". Tie, kas dzīvoja mežā, ja laupīja, tad lai izdzīvotu, nevis iedzīvotos. Jāēd ir kaut vai vienreiz dienā. Vai viņi vienmēr laipni palūdza to pārtiku, tas ir cits jautājums. Tikai tāpēc, ka kāds negribēja dot ēst, nevienam nost nešāva. Pa seju iedot gan varēja. Aktīvais cīņas periods partizāniem faktiski bija tikai 1945. gads, kad gaidīja angļu – amerikāņu atnākšanu. Kad saprata, ka palīdzība nenāks un pašiem vien būs jātiek galā, sākās nogaidīšana. Tas bija novilcināšanas karš, karš par izdzīvošanu. Tas, cik ilgi viņi spēja izturēt, jau ir tas interesantākais.